

ISSN 1301 - 0387

AKADEMİK

araştırmalar

YIL 1

SAYI 4

BAHAR 1997

Sosyal Bilimler Dergisi

1997

4

BAHAR

ÖLÜM KORKUSU İLE İLGİLİ BAZI FELSEFİ TAVIRLAR

Ruhattin YAZOĞLU*

İnsan için tabii ve zorunlu olan ölüm duygusu insanda fıtrî olarak bir korkuyu beraberinde getirir. Bu sebepten dolayı ölümü açıklamaya çalışanlar, onun insana verdiği korkuyu ve bu korkuya karşı alınacak tavırları da konu edinmişlerdir. Onu felsefî bir problem olarak ele alanlar bu korkuyu da ele almışlardır.

Ancak burada şunu hemen belirtelim ki, ölüm korkusu insanda sürekli değildir. Normal şartlarda insan ölümü aklına getirmez. Ölümüne sebep olabilecek iç veya dış bir olay vukubulduğunda bu korku insanı sarar, tehlike kaybolduğunda korku da gider. Bir hastalık, herhangi bir fizyolojik değişiklik gibi durumlar, içten gelebilecek uyarılardır. Dışarıdan gelebilecek uyarılar ise, sayılmayacak kadar çoktur: Türlü şekillerde olabilecek bir kaza, karanlıkta ne olduğu bilinmeyen beklentiler vs... Bunların hepsi ölüm korkusunun kaynaklarıdır. Bu saldırı ve beklentilerde fertlerin korku ve mukavemet dereceleri farklı farklı olur¹.

İşte insanın başından eksik olmayan bu korkudan kurtulmak veya hiç olmazsa şiddetini azaltmak için takip edilecek yol, birçok düşünürün üzerinde durduğu ana konulardan biri olmuştur.

Bilindiği gibi ölümü, felsefî bir problem olarak ilk defa ele alan Sokrat'tır. Sokrat'tan önce bu konuda kayda değer bir açıklama yoktur. Sokrat, insanların hayatları boyunca devam eden korkularının başında ölüm korkusu olduğunu söyler. Onun bu konudaki düşüncelerini Platon'un "Apologie" ve "Phaidon" adlı diyaloglarından öğreniyoruz. Apologie'de Sokrat, ölüme mahkum etmekle hakimlerin kendisine hiçbir fenalık yapmamış olduklarını ispata çalışır. Ölüm korkulacak bir şey değildir; çünkü ölüm ya bir hiç olmaktır, yani hayatın tükenmesidir, veyahut da ölüm yeni bir hayata başlamak demektir. Böyle olunca da yeni hayatımız bize yeni birtakım vazifeler yükleyecektir ki bunların yerine getirilmesi başlı başına bir saadet sayılabilir. Bundan dolayı ölüm ister hiçe inkip etmek, ister yeni bir hayata başlamak

olsun, korkulacak bir şey olamaz. Aklımız bu gerçeği gösterir göstermez artık ölümden korkmaz, ölüm korkusunu yenmiş oluruz². Yine ölümün korkulacak bir şey olmadığını Sokrat, şu şekilde ifade ediyor: "Bilge ve iyi olan tanrılarla birlikte olacağım, sonra (inancım o ölçüde güçlü olmamakla birlikte) benden önce göçmüş ve ardımda bıraktıklarımın daha iyi kişilerle buluşacağım. Ölülere bir şey, iyi kişiye de kötüye olduğundan daha iyi bir şey kaldığı konusundaki umudum yüksektir"³.

Platon'a göre ölüm, bir ebediyet yoludur. Bir başka ifadeyle beden, ruh için bir hapisneden ibarettir. Çünkü ruh, geldiği ideler âlemine geri dönmenin arzusunu taşır⁴.

Materyalist olan Epikürcülere göre, korkunun en büyük kaynaklarından biri din, diğeri de ölüm korkusudur. Onlara göre din, ölümlerin mutsuz olduğu görüşünü beslediği için bu iki kaynak birbirleriyle bağlantılıdır. Böylece onlar, tanruların kişinin işine karışmadığını ve ruhun bedenle birlikte yok olduğunu ispat edecek bir metafizik aradılar⁵.

Epikürcülerin din ile ölüm korkusu arasındaki ilişkiye nasıl baktıklarını açıkladıktan sonra, şimdi de onların âlem ile ilişki kurarak, ölüm karşısında takındıkları tavır göstermeye çalışalım. Onlara göre âlem, kendi kendine hareket eden ölü atomlardan oluşmaktaydı. Bu atomların çarpışmasıyla cisimler meydana geliyordu. İnsan hayatında ve âlemde her olay mekanik bir zorunluluk dahilinde ortaya çıkıyordu. Hatta âleme şuarsuz bir zorunluluk veya kör bir tesadüf hakimdi. Bu tesadüf hayatımıza da hükmediyordu. Onlar, günün birinde bizi öldürecek bir illete düşer oluru, en azından bir ok isabet eder ve biz ölüyoruz, böyle bir tesadüfü önceden görüp, ona engel olmamız imkânsızdır, diyorlardı. Şu halde onlara göre, ölümü hiç düşünmemek gerekir⁶. Epikürcüler, ölüm hakkındaki fikirlerini çok karakteristik olan şu garip formülle ifade etmişlerdir: "Ben yaşadığım müddetçe ölüm yoktur. Ölüm geldiğinde ben yokum." Kısaca Epikür ve ekolüne göre

* Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Felsefesi Araştırma Görevlisi.

¹ Necati Öner, *Stress ve Dini İnanç*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 1986, s.17.

² Eflatun, *Sokrates'in Savunması*, çev. Teoman Aktürel, İstanbul, Remzi Kitabevi 1992, s.60; Ernst von Aster, *Felsefe Tarihi Derleri I: İlkçağ ve Ortaçağ Felsefesi*, çev. Macit Gökberk, İstanbul, Ahmed İhsan Matbaası 1943, s.100.

³ Bertrand Russell, *History of Western Philosophy*, London, 1947, I, s.155-156.

⁴ Ernst von Aster, *Felsefe Tarihinde Ölüm Meselesi*, İstanbul, İ.Ü. Yayınları 1941, s. 187-188.

⁵ Russell, a.g.e., I, s.269.

⁶ von Aster, a.g.m., s.187.

ölüm, bizi hiçliğe götüren bir geçitten ibaretir⁷.

Ancak bu "hiçlik" in korkunç bir şey olduğunu yirminci yüzyıl egzistansiyalist filozofu Miguel de Unamuno şu şekilde ifade ediyor: "Bir genç ve hatta bir çocukken, en etkili cehennem resimleri bana gösterildiğinde hareketsiz kaldım. Çünkü o zaman hiçbir şey bana, hiçlik kadar korkunç görünmedi"⁸.

Stoa ekolüne gelince, bilindiği gibi, onların kurmuş oldukları felsefenin ağırlık merkezinde iki düşünce bulunmaktadır. Bu düşüncelerin ilkinde göre âlem bir bütündür, ruhu olan canlı bir uzviyettir, biz insanlar da bu uzviyetin bir parçasıyız. Ölüm bedeni terkip eden unsurların dağılması, insanda tecelli eden ruhun aslına, kâinatın ruhuna dönmesi demektir. Nasıl nehirler denize dökülürlerse, insan ruhu da böylece kâinatın ruhuna dökülür. Yine nasıl denizin suyu buharlaşır, nehir ve menba suyu halinde tekrar ortaya çıkarsa, ferdi ruhlar da öylece, kâinatın ruhundan doğarlar. Stoa ekolünün ikinci düşünceleri ise, kâinatta her şeyin zorunlu bir surette meydana gelmesidir. Fakat bu zorunluluk, kör kuvvetlerin meydana getirmiş olduğu bir zorunluluk değil, uzvî bir zorunluluktur. Onlara göre, bu kuvvetle incir ağacı inciri, meşe ağacı ise palamudu yetiştirir. Meşe ağacının palamut yerine incir taşıyamadığından dolayı şikâyet etmesi gülünç olur. Aynı şekilde insanın da kendi mukadderatından ve bilhassa ölümden şikâyet etmesi gülünç ve budalaca bir harekettir. Ölüm insanın kaderinde yazılıdır. Bu ekolden Marcus Aurelius, bu fikri şu cümle ile ifade ederek, diyor ki: "Yere düşerken kendisini taşıyan ağaca minnet ve şükran hissi duyan bir zeytin tanesi gibi sen de öl"⁹. Yine bu ekolden Epiktetos: "İnsanları üzen eşya ve olaylar değil, ama bunlar yönünde edindikleri düşüncelerdir. Örneğin, ölüm bir yıkım değildir. Bir yıkım olsaydı Sokrates'e de böyle görünenecekti. Ama ölümün bir yıkım olduğuna inancımız, işte asıl yıkım budur. Bunun içindir ki, üzüntülü ve yaşlı olduğumuz zaman kendimizden başkasını; düşünce ve inançlarımızdan başkasını suçlandır-mamalıyız"¹⁰ diyerek ölüme karşı alınacak tavır belirtmektedir.

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılacağı gibi, Stoa ekolünün bu konudaki görüşü temelde platonik bir görüştür. Bu görüşe göre düşünmek, ölmeyi öğrenmeyi ifade eder. Diğer bir ifadeyle düşünmek, felsefi düşünme faaliyeti stiresince ölümsüzlüğü aydınlatmaktadır¹¹.

Aslında Epikürçüler ve Stoacılar başlangıçta her ne kadar birbirlerine zıt olan anlayışlardan hareket etseler de, sonunda bir fikirde birleşmekte oldukları gözden uzak değildir. O da, ölüm korkusunun bir hatadan kaynaklanmakta oluşudur. Her hata gibi onu da akıl kuvvetiyle gidermek mümkündür¹².

Ama şurası bir gerçektir ki: "İnsan ölüm korkusunu yenebilir, fakat aklın yardımıyla bir hatadan başka bir şey olmadığını göstermek, onu asla ortadan kaldırmaz. Ölüm korkusunda, yani hiçliğe inkılap etmenin verdiği korkuda, bir hata ile değil, bilakis bir metafizik hakikatin derinliği ile karşılaşırız. Bu hakikat bize Allah'ın hayat menbaı olduğu ve her canlının ilâhî bir kaynağa meydan bulunduğunu öğretir. Ölüm bizi hayattan ayırır ve tam bir yalnızlığın içine atar. Ona has olan korkunçluğu da işte bundandır. Hayat bizi her yerde diğer insanların arasına koyduğu halde, ölüm bu müşterek hayatı bir inzivaya dönüştürür."¹³

İslâm düşüncesinde ise, ölüm duygusu ile ilgili tavırlar farklı değerlendirilmiştir. Biz bu konuda sadece Fârâbî ve İbn Sînâ'nın görüşlerini vermekle yetineceğiz. Bilindiği gibi Fârâbî, insanları, faziletli, câhil ve fâsik şeklinde üç kısma ayırmıştır. Ona göre, faziletli insanın ölüm hakkındaki endişesi, ölümlle kendisine gerçekten çok büyük bir kötülüğün ulaşacağını düşünen kişinin endişesi olmadığı gibi, daha önce kendisine gelmiş olan ve şimdi, ölüm vasıtasıyla, elinden çıkacak olan büyük bir iyiliği kaybedeceğini düşünen kişinin endişesi de değildir. Aksine o, ölüm vasıtasıyla kendisine hiçbir kötülüğün ulaşmayacağını ve ölümü anına kadar kendisine gelmiş olan iyiliğin kendisiyle beraber olduğunu ve ölümlle kendisinden ayrılmayacağını düşünür. Bundan dolayı da ölümden asla korkmaz¹⁴.

Faziletli insan, ölümlde acele etmemeli; aksine o, kendisine mutluluk veren şeyleri git-tikçe daha da artırabilmek ve faziletiyle şehir halkına dokunan yararını, şehir halkının kaybetmemesi için, mümkün olduğu kadar hayatta

⁷ Robert G. Olson, "Death", *The Encyclopedia of Philosophy* (ed. Paul Edwards), Macmillan Publishing Co., New York, Collier Macmillan Publishers, London, 1967, II, s. 308.

⁸ Olson, "Death", s.308.

⁹ von Aster, a.g.m., s.186-187.

¹⁰ Epiktetos, *Düşünceler ve Konuşmalar*, çev. Burhan Toprak, İstanbul, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, 1967, s.20.

¹¹ Olson, "Death", s.308.

¹² von Aster, a.g.e., s.191; von Aster, a.g.m., s.188.

¹³ von Aster, a.g.m., s.188.

¹⁴ Fârâbî, *Fusûlü'l-Medenî (Siyaset Felsefesine Dair Görüşler)*, çev. Hanifi Özcan, İzmir, D.E.Ü. Yayınları 1987, s.62.

uzun süre kalmanın yollarını aramalıdır. Ancak ölümü, şehir halkına, hayatta kalmasından daha yararlı olduğunda, ölüme koşarak gitmelidir. Arzusunun dışında ölümlle karşılaşır, endişe etmemeli, aksine faziletli davranmalıdır. Çünkü, zevk veren servet, mevki gibi şeyleri kaybedeceklerinden ve ölüm sonrası mutluluk hakkında bir şey bilmediklerinden dolayı ancak câhil şehrin halkı ve fâsiklar korkup, gam çekerek ölürler.¹⁵

Bir islâm toplumu içinde yaşadığı ve kendisinin de bir müslüman olduğu dikkate alındığında Fârâbî'nin ölüm ile ilgili bu görüşlerinin sırf teori düzeyinde kalmayıp, toplum ve fert bakımından dindarlığın mahiyetini belirlemeyi de içereceği tabiidir.

Şüphe yok ki, ölüm korkusunun neden ileri geldiği ve bu korkunun kimlerde bulunduğu konusu üzerinde en ciddi şekilde duran filozofların başında özellikle İbn Sînâ gelir. Çünkü O, bu konuda müstakil bir eser yazmıştır.

İbn Sînâ, "Ölüm Korkusundan Kurtuluş Risâlesi" anlamında olan "Risâletü's-Şifâ Min Havfi'l-Mevt" adlı eserinde ilkin ölümün bir tanımını yapar. Ona göre, ölüm dediğimiz şey, insanın "hadd-i tam"ının yani insanın tam tanımının geriye kalan kısmı ve parçasıdır. Çünkü insan; yaşayan, düşünen ve ölen bir varlıktır. Bu tanıma göre ölüm, insanın tamamı ve yetkinliği olmuş olur. İnsan, kendi özünün yetkinliğinden korkmamalıdır.¹⁶

Filozofumuz, insana gelen korkuların içinde en büyüğünün ölüm korkusu olduğunu ve bu korkunun şu yedi zümrede kendini gösterdiğini ifade eder: Ölümün ne olduğunu bilmeyene, ruhunun nereye intikal edeceğini ve ne olacağını kestiremeyene, bedeni dağıldığında özünün ve ruhunun da yok olacağını zanneden kimseye, ölümlü büyük bir acı ve elem olarak algılayana, öldükten sonra kendisine şiddetli ceza ve işkence edileceğine inanana, öldükten sonra nereye gideceğini bilmeyene, ya daarkada bırakacağı mal ve mirasdan dolayı tasalanan kimseye¹⁷ bu korku sirayet eder. Ancak İbn Sînâ'ya göre bütün bunlar anlamsız zanlar, aslı olmayan şeylerdir. Çünkü ölüm; bir sanatkârın âletlerini bırakması gibi, ruhun kullandığı çeşitli organlardan ibaret olan ve tümüne beden denen âletini terketmesinden başka bir şey değildir.¹⁸

Zira ruh, cisim ve araz olmadığından ölümlü değildir, bedenden ayrılınca varlığını sürdürür.¹⁹ İkinci olarak ölüm korkusu, kişinin nereye gideceğini ve ölümlle birlikte bedeni gibi özünün de yok olacağını sanmaktan yani ruhun ölümsüzlüğüne ve meâda dair bilgisizlikten kaynaklanır. İbn Sînâ, bu konuda filozofları örnek göstererek hakîmler diyor, gerçek kurtuluşun cehâletten kurtuluş olduğunu kesin olarak bilip gönül gözüyle gördüler ve cehâleti yok edip fermanlığa ulaştılar.²⁰

İbn Sînâ ayrıca filozofların hayat ve ölümü iki şekilde telakki ettiklerini söyler: Tabîî hayat, irâdî hayat ve tabîî ölüm, irâdî ölüm. Irâdî hayatla, dünya peşinden koşmak ve şehvetlere saplanmak; irâdî ölümlle bu şehvetleri terketmek ve onları kontrol altına almak kastedilmektedir. Tabîî hayatla insanın ulvî âlemde haz ve lezzetlerle bekâsını, cehâletten kurtulmasını anlar. İbn Sînâ, bununla ilgili olarak filozof Eflâtun'un kendisinden hikmet isteyen bir kimseye: "İrâdenle öl ki, tabiatla dirilesin" dediğini belirtir. O, tabîî ölüm ile de ruhun bedeni terketmesini kasteder. İbn Sînâ her şeyin cehâletten kaynaklandığını ve cehâletin ilacının bilgi olduğunu vurgular. Ona göre, bilen güvenir, güvenen mutluluk yolunu bulur ve o yolda gider.²¹

Ölümün büyük bir elem olduğunu sanmaya gelince; bu da aldatıcı bir durumdur. Çünkü elem, sadece algı ile olur, algılar ise canlıya mahsustur. Oysa canlı olan ruhtur, içinde ruh olmayan beden algılamaz, hissetmez, dolayısıyla elem duymaz. O halde ölüm, ruhun bedeni terketmesinden ibaret olup, beden için elem söz konusu değildir. Zira beden, ancak ruh ile hisseder ve elem duyar, ruhtan ayrı bir beden için his ve elem olamaz.²²

Cezadan dolayı ölümden korkan kimse ise; aslında ölümden değil de cezadan korkuyor demektir. Oysa azap, ölümden sonra bâkî olan şeyde olur. Böyle bir korku taşıyan kimse, her halükârda kendi günahlarını ve karşılığı ceza olan kötü ve çirkin fiillerini itiraf etmekte; bu itiraf dolayısıyla iyiliklerden dolayı değil, yalnızca günahlarından dolayı ceza verecek olan Allah'ı kabul etmektedir. O halde günah sebe-

¹⁵ Fârâbî, a.g.e., s.63.

¹⁶ İbn Sînâ, *Ölüm Korkusundan Kurtuluş Risâlesi*, çev.M.Hazmi Tura, İstanbul, Burhaneddin Matbaası, 1942, s.10.

¹⁷ İbn Sînâ, a.g.e., s.6-7.

¹⁸ İbn Sînâ, a.g.e., s.7.

¹⁹ İbn Sînâ, "Risâle fî Ma'rifeti'n-Nefsi'n-Natuka ve Ahvâliha", *Ahvâlu'n-Nefs*, ngr. Ahmed Fuad el-Ehvanî, Mısır, 1952, s.186; Mehmet Aydın, "İbn Sînâ'da Ahlâk", *Uluslararası İbn Sînâ Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Millî Kütüphane Yayınları, 1984, s.120.

²⁰ İbn Sînâ, *Ölüm Korkusundan Kurtuluş Risâlesi*, s.8-9.

²¹ İbn Sînâ, a.g.e., s.10.

²² İbn Sînâ, a.g.e., s.12.

biyle yapılacak azaptan korkan kimsenin, o gūnahtan sakınması ve çekinmesi lazımdır.²³

Kendisine gūnah adı verilen kötü ve çirkin fiiller, kötü ve çirkin hareketlerden meydana gelir. Ruhta bulunan kötü ve çirkin fiiller, kötü durumlardan; bunun zıddı olan iyilikler ise faziletlerden ibarettir.

Bu şekilde izah edilen hususlardan dolayı ölümden korkan kimse, korkulması gereken şeyi bilmiyor demektir. Hiçbir eseri bulunmayan ve kendisinden korkulmayan bir şeyden korkuyor demektir.

Cehaletin ilacı bilgidir. Bilen, güvenir. Güvenen, mutluluk yolunu bilir ve o yola girer. Doğru yola giren mutlaka gayesine ulaşır.²⁴

Ölümden korkmayıp, yalnızca arkada bırakacağı mal ve mirasdan dolayı tasalanan kimseye gelince; buna apaçık şekilde şu söylenebilir: Meydana gelmesi muhakkak ve kaçınılmaz olan şeyler için hüznün ve elem duymak, hiçbir fayda temin etmez. Halbuki insan da olup bozulan şeylerdendir. Var olan, meydana gelen her şey, elbette yine bozulmaya mahkumdur. Bozulmamayı seven kimse, var olmayı seviyor; var olmamayı seven kimse, kendi nefsinin bozulmasını seviyor demektir. Bu halde o kimse giyya hem fesada (bozulmak) gitmeyi, hem gitmemeyi, hem var olmayı hem de var olmamayı sevmiş ve istemiş oluyor demektir. Bu ise imkânsızdır. Bununla beraber, eğer insanın ebediyyen kalması mümkün olsaydı, bizden evvel gelenlerin hepsinin baki kalmaları lazım gelirdi. Ve eğer insanlar ölmeyip de nesilleri ve zürriyetleri ile beraber oldukları gibi baki kalsalardı, yer küresi bunlara dar gelirdi, yer yüzüne sığmazlardı.²⁵ İbn Sînâ, söz konusu olan bu kitabının sonlarında şu düşüncelere yer verir: "Ölüm ilâhî bir lutûf olduğu için kötü bir şey olamaz. Kötü olan şey, ondan korkmaktır. Ölümden korkan, ölümü ve onun hakikatini bilmeyendir. Ölümün hakikati ise, ruhun bedenden ayrılmasından ibarettir. Bu ayrılışta ruh için bir dağılma ve bozulma yoktur. Belki terkinin dağılması ve bozulması vardır. Fakat insanın özü olan ruh cevheri, bakidir. Cisim değildir ki cisimlere lazım gelen şey, ona da lazım gelebilir."²⁶

²³ İbn Sînâ, a.g.e., s.12-13.

²⁴ İbn Sînâ, a.g.e., s.13.

²⁵ İbn Sînâ, a.g.e., s.14.

²⁶ İbn Sînâ, a.g.e., s.15-16.

Maurice HERBETTE

Fransa'da İlk Daimî
Türk Elçisi

"MORALI ESSEYİT
ALİ EFENDİ"
(1797-1802)

Çeviren:

Erol ÜYEPAZARCI

Pera Yayınları
İstanbul 1997
XXXV+214 sayfa
11 Gravür ve Belge

Türkler'in Fransa'daki
ilk daimi elçisi Morali
es-Seyyit Ali Efendi'nin
Paris günlerini
anlatan bu eser,
genellikle Fransız
belgelerinden yola
çıkılarak
hazırlanmıştır.
Fransızlar için bir
"Mit" özelliği taşıyan
Ali Efendi hiç de
onların umduğu gibi
çıkmamıştır.